

د سوات پښتو ادب او ثقافت

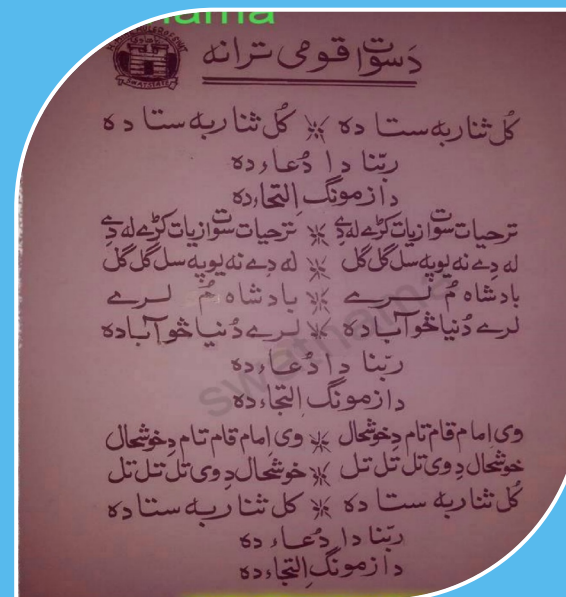
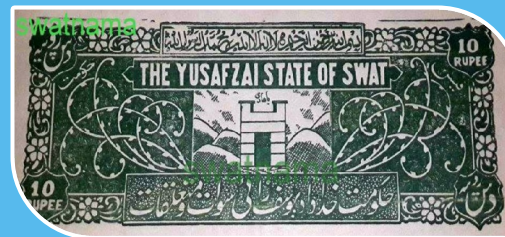
ډاکټر محمد علي ديناخېل

د سوات پښتو ادب او ثقافت

ډاکټر محمد علي ديناخېل

۱۳۹۹ هـ
۲۰۲۰ م

Pashto Literature & Culture of Swat

Dr. Muhammad Ali Dinakhel

2020

ISBN 978-9936-645-80-6

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت
د علومو اکاډمي
د اطلاعاتو او عامه اړیکو ریاست

د سوات پښتو ادب او ثقافت

د دې اثر د پښتني او د ضمیمو د تصویرونو لپاره د سواتنامه
وېبپاڼې (www.pinterest.com، www.swatnama.com)
او د ډاکټر سلطان روم او محمود خان صاحب مننه کوم!
ډاکټر محمد علي دیناڅېل

د کتاب ځانګړنې

د کتاب نوم: د سوات پښتو ادب او ثقافت

(د Ph.D تیزس)

لیکوال: ډاکټر محمد علي دیناڅېل

ایډیت او اهتمام: رفیع الله نیازی

خپرنډوی: د افغانستان د علومو اکاډمي، د اطلاعاتو او عامه اړیکو ریاست

(Academy of Scincess of Afghanistan)

د چاپ ځای: الهام نبي زاده، کابل - افغانستان

د چاپ کال: ۱۳۹۹ هـ. ل. / ۲۰۲۰ ز

د چاپ شمېر: ۵۰۰ ټوکه

ISBN: ۹۷۸-۹۹۳۶-۶۴۵-۸۰-۶

د خپرنډوی یادښت

«سوات» د پښتونخوا په شمال ختیځه څنډه کې پرته یوه ښکلې لرغونې او تاریخي سیمه ده او د ختیځ سویزرلېنډ بلل کېږي، چې د پېښور او مردان شمال ته د ملاکنډ له غاښي سره ګډه پوله جوړوي. که یې تاریخي شالید ته وګورو، نو لرغونتیا یې له میلاده څو پېړۍ وړاندې زمانو ته رسي. مقدوني سکندر چې له اوسني کونړ څخه د افغانانو د مقاومت او کلکې مقابلې په نتیجه کې په تېښته د چمرکنډ پر لار له پښتونخوا څخه هند ته روان شو، نو د ۳۲۷ ق. م کال شاوخوا د یوروګوس (اوسنۍ پنجکوړې) له سیندګي پورې ووت، د کوز سوات درې ته ننوت او (اساګونا) یا سواتیانو پښتني قبیلې له سختې جګړې او مقابلې سره مخامخ شو، دې سیمې تر سکندر وروسته د کوشانیانو، ساسانیانو او بودایانو، په ځانګړې توګه د هندي راجاګانو د واکمنۍ د دورو بیلابېل یرغلونه او تاړاګونه هم ولیدل.

وايي د هندي راجاګانو وروستی واکمن (راجاګرا) د سوات د بګرام غره لمرخاته ته یوه ټینگه او کلکه کلا جوړه کړې وه، چې په هغه پسې سلطان محمود غزنوي هغه مهال چې هند ته د اسلام د سپېڅلي دین د خپراوي په موخه روانېده نورغازي پیرخوشاب په نوم یو پیاوړی پښتون سرلښکر یې له هندوانو څخه د سوات د نیولو لپاره ولېږه، هندي راجا یې کلابند او لویه سوبه د مسلمانانو په برخه شوه، هندوان وتښتېدل او پر ځای یې د پښتنو (دله زاک) قبيله مېشت شوه، چې بیا وروسته په نهمه هجري پېړۍ کې یوه بله پښتني قبيله (یوسفزي) د مغولي حکمرانانو د زور زیاتي له امله له افغانستان څخه دغې سیمې ته ور کډه شول، له دله زاکو پښتنو یې هغه ونیوله او پخپله پکې مېشت شول، چې تر ننه پکې اوسي. مغولي واکمن بابر چې پر هندوستان یرغل کاوه په سوات کې یې له ملک شاه منصور یوسفزي سره خپلوي وکړه او ددغه ځای د پښتنو لښکرو پر مټ یې په هندوستان کې د لودي پښتنو حکومت رانسکور او پخپله د واک پر ګدۍ کېناست. د انګرېزي ښکېلاک په زمانه کې، په ځانګړې توګه د ډیورنډ د تحميلي کرښې له تېرېدو وروسته د انګرېزي یرغلګرو تر ولکې لاندې راغی، خو کور دننه خپلواکي یې لرله او پر دوو برخو د هند د لویې نیمې وچې له وېش وروسته هم تر ۱۹۶۹م کال پورې سیدعبدالجبار شاه، میا

عبدالودود او میاگل جهانزیب په ترتیب سره د سیمه ییز حکومت (سوات ریاست) واکمنان وو او بیا دغه حکومتولي په شمال مغربي صوبې(صوبه سرحد) کې مدغم او کور دننه خپلواک حیثیت یې ختم شو.

په هر صورت له دې پورته لنډو یادونو څخه دا څرگندېږي چې له ډېرو لرغونو زمانو د تاریخ د په بهیر کې د پښتونخوا دغه لرغونې ښکلې او سمسوره سیمه د خپل جغرافیوي موقعیت او سیاسي ستراتیژیک اهمیت له مخې د بېلابېلو دورو د مدنیتونو، تهذیبونو، ثقافتونو د راټولېدو او له دې ځایه د خپرېدو او په ټوله کې د علم، ادب او فرهنگ د روزنې، پالنې، ودې او پرمختیا ټاټوبی او مرکز پاتې شوی، نو ځکه د ډېرو لرغونو زمانو د آثارو ښې نښانې پکې اوس هم تر سترگو کېږي. ویلای شو چې د پښتونخوا سیاسي تاریخ او د پښتو ژبې او ادب عمومي تاریخ په دغه سیمه کې د رامنځته شویو ملي، سیاسي او ادبي - فرهنگي غورځنگونو د ویاړلو ملي او سیاسي مبارزو او ادبي - فرهنگي آثارو او افکارو له مطالعې او یادونې پرته نیمګړې ښکاري. تر کومه چې خبره په پښتو ژبه او ادب پورې اړه لري، د شیخ ملي دفتر، د خان کجو تاریخ، د اخون دروېزه مخزن الاسلام او دده د نورو لارویانو او پلویانو ډېر منظوم او منثور آثار او د خوشحال خان خټک سواتنامه او له میانور سره یې ادبي او سیاسي مناظرې ټولې د پښتونخوا په دغه سمسورې او ښکلې سیمې (سوات) کې پنځېدلې او رامنځته شوي دي او پر دې ټولو سربېره د واکمنو حکومتونو په دربار او دفتر کې د پښتو ژبې او پښتنو په ادبي او سیاسي تاریخ کې لومړی ځل د رسمي کېدو او دفتري کېدو ویاړ هم په ټولې لویې پښتونخوا کې دغلته د سیمه ییز حکومت (سوات ریاست) په برخه شوی دی. د سوات دې ټول علمي - فرهنگي، تاریخي، سیاسي اهمیت او ارزښت ته په کتو د پښتونخوا ځوان پیاوړي لیکوال او څېړونکي ښاغلي محمدعلي دیناخیل په علامه اقبال اوپن یونیورسټي کې د لوړو زده کړو پر مهال د خپل پي ایچ ډي تیزس لپاره (د سوات پښتو ادب او ثقافت) موضوع د څېړنې لپاره خوښه کړې، د ښاغلي ډاکټر عبدالله جان عابد په لارښوونه یې په ۲۰۱۷م کال بشپړه او له یاد پوهنتون څخه یې پرې د Ph.D. لوړ علمي سند ترلاسه کړی دی.

نوموړي خپله دغه څېړنیزه مقاله په دې لاندې ترتیب په اوو څپرکو(بابونو) کې بشپړه کړې ده:

په لومړي باب (پېژندگلو) کې د موضوع په اهميت، مېرمنيت، د څېړنې موخې او هدف، پوښتنو، د بابوبو وېش، څېړندود (مېتود) او ... پر ښودنې سربېره د تهذيب په لغوي اصطلاحاتي معنا، تمدن او تهذيب، ثقافت يا کلچر او د هغو تر مينځ د اړيکو په باب لنډې، خو جامع څرگندونې لري. دويم باب د شاليد (پس منظر) مطالعه ده چې پکې پر هغو آثارو بحث او کره کتنه شوې چې د اړوندې موضوع په هکله د مخه خپاره شوي دي. درېيم باب د سوات لنډ تاريخ او د جغرافيوې څرنگوالي پېژندنې ته ځانگړی شوی دی. څلورم باب د پښتنو په زمانه کې د سوات ادب او ثقافت (اول نه تر ۱۹۱۵م کال پورې) په سوات کې پښتو او پښتانه، د پښتو ادب په ودې او پرمختيا او دغلته په رامنځته شويو ادبي او تاريخي آثارو، ادبي غورځنگونو، پښتو پنځيدلي ولسي ادب، دودونو، عنعنو او نورو ډېرو اړوندو موضوعاتو هر اړخيز بحثونه لري.

پنځم باب ته «د سوات په رياستي دور کې (۱۹۱۵-۱۹۶۹م) پښتو ادب» سرليک ورکړل شوی، چې پکې په دغه دوره کې د پښتو ژبې او ادب د ودې او پرمختيا بهير، د پنځيدلي او رامنځته شوي نوي معاصر ادب، آثارو او افکارو په رڼا کې په تحليلي بڼه څېړل شوی او د هغه وخت د ټولنيز نظم او نظام، دود، دستور پر څرنگوالي هم بحثونه شوي دي. په شپږم باب کې چې د (سوات پښتو ادب او ثقافت د رياست سوات ادغام او ټولنيز بدلون) نومېږي، د پښتونخوا په دغه تاريخي سيمه کې د سياسي او ټولنيزو بدلونونو په رڼا کې د پښتو د اوسني ادب او فرهنگي بهير د ودې او پرمختيا څرنگوالی او څومره والی، د ادب او فرهنگ او همدارنگه د ټولنيز ژوند په بيلابېلو برخو کې د ترسره شويو څېړنيزو او تخليقي علمي او عملي کارونو د بېلگو او مثالونو په ښودلو سره په ښه علمي، ادبي اکاډميکه بڼه تشرېح شوي دي. په اووم باب کې د ټولو بابونو لنډيز، نچور او نتيجه راغلې. په وړاندیزونو، سپارښتونو، ضميمو او د اخځليکونو په عمومي ليکلې سره دغه څېړنه پای ته رسېدلې ده.

د ښاغلي ډاکټر محمد علي ديناخيل څېړنيز اثر (د سوات د پښتو ادب او ثقافت څېړنه) به نه يوازې دا چې د پښتو ژبې او ادبياتو څېړونکو، استادانو او زده کړيالانو ته د خپلو ليکنو، څېړنو، زده کړو او ادبي مطالعاتو ترسره کولو لپاره ډېر ښه گټور مستند معلومات په واک کې ورکړي، بلکې په عام ډول به د سوات د تاريخ، فرهنگ، ثقافت او د خلکو د ټولنيز ژوند ژواک د پېژندنې او پرې پوهېدنې لپاره تاريخ ليکونکو، بشر پوهانو، ټولنپوهانو،

لرغونپوهانو، سياستوالو او د پښتني کلتور او فولکور څېړونکو ته د يوې معتبرې باوري معلوماتي سرچينې په توگه په کار ورشي او د اړوندو موضوعاتو په برخه کې به د خپلو مطالعاتو او څېړنو لپاره به نوې سوژې او غوره لارې چارې هم ومومي.

همدې علمي، ادبي - فرهنگي ارزښت او اهميت ته په کتو د افغانستان د علومو اکاډمي دغه څېړنيز اثر خپروي، نو يې د کتنې او سمون چارې د خپرونو د کمېسيون له خوا د علومو اکاډمي علمي منشي ښاغلي څېړنوال رفيع الله نيازي ته وسپارل شوې.

موږ له ښاغلي ډاکټر ديناخيل، چې دا اثر يې د چاپ لپاره زموږ په واک کې راکړ او له ښاغلي نيازي، چې دا اثر يې په وروستۍ کتنه او چاپ زيار خپرېږي، مندوی يوو، دواړو څېړونکو ته په علمي - فرهنگي چارو کې د لابرياليتوبونو او غوره خدمتونو هيله کوو.

په درنښت

څېړنپوه ډاکټر عبدالظاهر شکېب

د علومو اکاډمي رئيس

کابل، د تلې پنځه ويشتمه، ۱۳۹۹ لمريز کال

ليکلی

سرليک

مخ

مننه	أ.....
د کتاب خلاصه	ه.....

لومړی باب

پېژندگلو

د موضوع اهمیت	۱.....
د څېړنې پوښتنه	۲.....
د تحقیق مقاصد	۲.....
د ابواب بندۍ جواز	۳.....
د بابونو وېش	۳.....
د تحقیق طریقه	۴.....
د تحقیق حدونه	۵.....
د تهذيب لغوي معنی	۶.....
د تهذيب عناصر	۸.....
تمدن او تهذيب	۸.....
ثقافت يا کلچر	۱۰.....
د تهذيب او ثقافت اړيکي	۱۲.....
د بحث لنډيز	۱۴.....
حوالې	۱۵.....

دویم باب

پسمنظري مطالعه

درېیم باب

د سوات لنډ تاريخ

د سوات مختلف نومونه	۲۹.....
د سوات محل وقوع او حدونه	۳۲.....
کوز سوات او بر سوات	۳۵.....

۳۹	د سوات رقبه (مساحت).....
۴۱	د سوات ابادي.....
۴۳	د سوات خلک، اصل نسل.....
۴۶	د سوات زوړ تاريخ.....
۵۱	په سوات کې مذهبونه.....
۵۱	د نمر اوتار.....
۵۱	بده مت.....
۵۳	هندو مت.....
۵۵	اسلام.....
۵۶	په سوات کې مختلف تهذيبونه.....
۵۶	يوناني تهذيب.....
۵۷	ايراني تهذيب.....
۵۷	گندهارا تهذيب.....
۵۸	دله زاک او سوات.....
۵۸	د يوسفزو سوات ته راتگ.....
۶۱	د سوات اخون.....
۶۳	شهزاده عبد الحنان او سوات.....
۶۴	شهزاده عبد الخالق او سوات.....
۶۴	په سوات کې لومړنی حکومت.....
۶۵	د سوات د رياست تشکيل.....
۶۵	سيد عبد الجبار شاه (۱۸۸۰-۱۹۵۶) او سوات.....
۶۶	ميا گل عبد الودود (۱۸۸۳-۱۹۷۱) او رياست سوات.....
۶۷	ميا گل محمد عبد الحق جهانزېب وليعهد منتخب کول.....
۶۷	د انگرېزانو رياست سوات تسليمول.....
۶۸	ميا گل محمد عبدالحق جهانزېب د سوات والي کېدل.....
۶۸	رياست سوات کې پښتو سرکاري ژبه.....
۷۳	د رياست ادغام.....

۷۴.....	د ریاست سوات د ادغام وجوهات
۷۵.....	د ادغام اثرات
۷۶.....	حوالې

څلورم باب

د پښتو په زمانه کې د سوات پښتو ادب او ثقافت

۸۷.....	د پښتو زمانه
۸۸.....	پښتو او پښتانه په سوات کې
۱۰۲.....	نتیجه
۱۰۲.....	د پښتو ژبې ترقي
۱۰۷.....	په سوات کې د پښتو ادب ارتقاء
۱۰۸.....	صراح
۱۰۸.....	د شېخ ملي دفتر
۱۱۱.....	تاریخ خان کجو
۱۱۲.....	مخزن الاسلام
۱۱۸.....	صحافت
۱۲۰.....	په ادب کې د چاپېریال عکس
۱۲۰.....	ادبي اسلوب او ژبه
۱۲۰.....	ادبي اصناف
۱۲۱.....	چار بیته
۱۲۱.....	بدله
۱۲۲.....	غزل
۱۲۳.....	نظم
۱۲۳.....	مخمس او رباعي
۱۲۳.....	مرثیه
۱۲۴.....	نورنامه
۱۲۵.....	د الف نامو روایت
۱۲۶.....	د ادب موضوعات

١٢٦.....	بيت بازي او معمّې
١٣٠.....	روښاني مکتب او د سوات پښتو ادب
١٣٠.....	روښاني فکر
١٣٢.....	سوات ته د روښاني فکر راتگ
١٣٣.....	د اخوند دروېزه له پير روښان سره مخالفت
١٣٧.....	له اخوند دروېزه وروسته په سوات کې د روښانيانو خلاف رد عمل
١٤١.....	په سوات کې د پير روښان په باره کې د سوچ بدلون
١٤١.....	په فوکلور کې د تهذيب او ثقافت عکس
١٤٦.....	شاعري او د عوامو عکس العمل
١٤٦.....	پر ادب د نورو ژبو اثرات
١٤٧.....	تصوف
١٤٨.....	په سوات کې د تصوف مروجې سلسلې
١٥٠.....	پيران مريدان
١٥٢.....	مليان
١٥٤.....	خانان ملکان
١٥٦.....	قام پرستي (ذات پات)
١٥٨.....	کار کسب او پېښي
١٥٨.....	کرکيله
١٦٣.....	خاروي سائل
١٦٣.....	ښکار
١٦٥.....	مرجونېا
١٦٦.....	دکاندار
١٦٧.....	حلوائې
١٦٧.....	کلال
١٦٨.....	اينگر، زرگر، جولا
١٦٩.....	شاخېل او خاکروب
١٦٩.....	مشکار

۱۷۰	سنیار، ډم، میراثي، پارو
۱۷۲	د نورو کلتورونو ذکر
۱۷۲	زنار
۱۷۳	رسم ستي
۱۷۴	د راجپوت قبر
۱۷۴	جوگي
۱۷۵	توهمات
۱۷۸	تعليم حاصلول
۱۷۹	علم کيميا
۱۸۰	علم نجوم
۱۸۲	موسيقي
۱۸۵	مادي فوکلور
۱۸۵	کالي
۱۹۰	وسلې او جنگي سامان
۱۹۱	عام مادي خيزونه
۱۹۵	تبی کانی
۱۹۶	سیکې یا روپی
۱۹۷	جامې
۱۹۸	سالو
۱۹۸	اتلس
۱۹۸	کند
۱۹۹	پگړی
۲۰۰	شری
۲۰۱	پیزار
۲۰۲	خوراک
۲۰۵	د استوگنې ځایونه
۲۰۵	د واده رسم و رواج

۲۰۶.....	ولور
۲۰۶.....	دیني ورور او د سر واک
۲۰۷.....	د غم رسم ورواج
۲۱۰.....	قبرونه
۲۱۳.....	ټولنیز ژوند او پښتونولي
۲۱۳.....	بیمار پوښتنه
۲۱۳.....	جرگه
۲۱۴.....	مېلمه پالنه
۲۱۵.....	بدرگه
۲۱۵.....	برمته
۲۱۶.....	بدل
۲۱۷.....	ټل او ډله
۲۱۷.....	پچه یا خسني
۲۱۸.....	استسقا
۲۱۸.....	گودر
۲۱۹.....	د ښځو ژوند
۲۲۰.....	لوبې، تفریح، اخترونه، مېلې
۲۲۲.....	د شېخ ملي وېش
۲۲۲.....	د شېخ ملي د وېش طریقه
۲۲۳.....	د شېخ ملي د وېش نقصانونه
۲۲۵.....	د شېخ ملي د وېش فایدې
۲۲۵.....	معاشرتي او اخلاقي خرابياني او سزاگانې
۲۲۷.....	سزاگانې
۲۲۹.....	علاج او دارو درمل
۲۳۱.....	حکومت
۲۳۳.....	معیشت
۲۳۴.....	قلنگ

۲۳۵	مزد
۲۳۶	د دې دور د ځينو ليکوالانو پېژندگلو
۲۳۶	دوست محمد خان دوستی
۲۳۶	حسین
۲۴۴	میا کریم داد
۲۴۹	میا عبدالحلیم
۲۴۹	میا مصطفی محمد
۲۵۰	اخون قاسم پاپین خېل
۲۵۱	حافظ الپوری
۲۵۲	احمد دین طالب
۲۵۲	ابراهیم
۲۵۳	خیری
۲۵۴	د بحث لنډیز
۲۵۶	حوالې

پینځم باب

په ریاستي دور کې د سوات پښتو ادب او ثقافت

۲۸۹	د ټولنیز (سماجي) بدلون دور
۲۹۰	د انگرېزانو حکومت او سوات
۲۹۱	خدایي خدمتگار تحریک او سوات
۲۹۶	سوات او متعلقات
۲۹۷	پښتو ژبه، ادب او ریاست سوات
۲۹۹	انوار سهيلي
۲۹۹	تاریخ فرشته
۲۹۹	فتاویٰ ودودیه
۲۹۹	میزان الصرف
۳۰۲	د پښتو ژبې تدریس
۳۰۳	صحافت

۳۰۳	ایلم رساله
۳۰۳	خانداني منصوبه بندي رساله
۳۰۳	جائزه رياست سوات
۳۰۴	سوات ډائجسټ
۳۰۴	ادبي اصناف
۳۰۴	چاربيته
۳۰۵	غزل
۳۰۶	حمد
۳۰۷	نعت
۳۰۸	مثنوي
۳۰۹	رباعي
۳۰۹	مرثيه
۳۱۱	داستان
۳۱۳	منظومي مذهبي قيصي
۳۱۴	نثري ادب
۳۱۵	سوانح عمري
۳۱۵	ناول
۳۱۵	ډرامه
۳۱۶	ادبي تنقيد
۳۱۶	ترجمي
۳۱۷	د سوات قومي ترانه
۳۱۸	د سوات جشن او پښتو ادب
۳۲۱	د جشن په ورځ د والي مدح خواني
۳۲۱	سوغات: عبدالحليم اثر افغاني
۳۲۱	پت: سمندر خان سمندر
۳۲۲	دروېش باچا: رشيد علي دهقان
۳۲۲	جهانزېبي مشاعرې

۳۲۵	مذهب
۳۲۹	د رياست سوات ترقي
۳۳۱	پښتانه
۳۳۲	ذات پات
۳۳۳	وسله او پښتون
۳۳۵	تهذيب
۳۳۶	مادي فوکلور
۳۳۶	د واده رسم و رواج
۳۳۸	د غم رسم و رواج
۳۴۰	د غلط رسم و رواج اصلاح
۳۴۴	دښمنۍ او نورې ټولنيزې خاميانې
۳۴۵	توهم پرستي
۳۴۷	دارو درمل او علاج
۳۴۷	عدالتي نظام
۳۴۸	تعليمي نظام
۳۴۹	جديدیت او فېشن
۳۵۱	تفریح او مېلې
۳۵۵	د لوبو میدانونه
۳۵۶	د ماشو مانو لوبې
۳۵۶	د ښځو ژوند
۳۵۸	د ښځو راهداري
۳۵۸	مور او د ماشوم پالنه
۳۵۸	ټولنیز تعلقات
۳۵۹	حجره
۳۶۰	جماعت
۳۶۱	لنګر خانہ
۳۶۱	توري وړان وېش

۳۶۳	د توري وران وېش فايدي
۳۶۴	ډله بازي
۳۶۷	خان او ملک
۳۶۸	عشر
۳۶۹	جامه پيزار
۳۷۰	خوراک
۳۷۰	صنعت او د ستکاري
۳۷۱	تجارت
۳۷۱	د پښتو دور او د رياستي دور موازنه
۳۷۱	پښتو او د پښتو دور
۳۷۳	د پښتو دور تباري
۳۷۷	د پښتو وختونو کې وسله او د جنگ طريقي
۳۷۸	ميراثه کول
۳۷۸	سزاگاني
۳۷۹	د پښتو په زمانه کې تو هم پرستي
۳۸۰	د پښتو دور ځيني خوباني
۳۸۸	د سوات خوشنويسان
۳۸۹	د دې دور د ځيني ليکوالانو پېژندگلوې
۳۸۹	تاج محمد خان زېب سر
۳۸۹	حاجي عبدالحنان
۳۹۰	عبداللطيف شاهين
۳۹۱	رحمت الله استاد
۳۹۸	زرگر شاعر
۳۹۸	سيد عثمان طالب
۳۹۹	فضل الرحمن فيضان
۳۹۹	قاضي دا دا گل
۳۹۹	قاضي مصطفى جان

٤٠٠	محمد شیرین حافظ
٤٠٠	مولوي مختيارالدين
٤٠٢	نور شالي (نور شاه علي) جالوان
٤٠٢	شېر مالک
٤٠٣	ملنگ عبدالغفار
٤٠٣	سيف الملوک صديقي
٤٠٤	حليم سرحدي
٤٠٤	عبدالغني قصاب
٤٠٥	د دې باب خلاصه
٤٠٧	حوالې

شپږم باب

د سوات پښتو ادب او ثقافت

٤١٩	د رياست سوات ادغام او ټولنيز بدلون
٤٢٠	د رياست له ادغام وروسته د بدلون وجوهات
٤٢١	سوات او پاتا (PATA)
٤٢٤	ادبي تحقيق
٤٢٤	تذکره لیکنه
٤٢٦	لغت لیکنه
٤٢٧	ناول لیکنه
٤٢٧	سفر نامې
٤٢٧	ترجمې
٤٢٧	منظوم تاریخونه
٤٢٨	د ماشومانو ادب
٤٢٨	ښځینه لیکوالانې
٤٢٨	ادبي اصناف
٤٢٨	غزل
٤٢٨	تضمین

۴۲۹	ازاد نظم
۴۳۰	مرثيه
۴۳۳	چار بيته
۴۳۳	لوبه
۴۳۴	رباعي
۴۳۴	سندره
۴۳۴	مناجات
۴۳۵	منظوم خطونه
۴۳۵	زنداني ادب
۴۳۷	ولسي ادب
۴۳۸	په شاعري کې ولسي رنگونه
۴۳۹	داستانونه او قيصې
۴۴۱	د مشاعرو روايت
۴۴۱	ادبي ټولنې
۴۴۳	صحافت په سوات کې
۴۴۳	فلک سپر
۴۴۴	سراج کوهستاني
۴۴۴	پهول
۴۴۴	بلديه
۴۴۴	مرغزار
۴۴۴	کوه سجن
۴۴۴	سوات
۴۴۵	اسلامي ادب
۴۴۶	پير مرشد
۴۴۷	تصوف
۴۴۹	د خيال ازادي او مساوات
۴۵۰	لوبني او کالي پتري

٤٥٨	لرغوني اثار
٤٦٠	د پښتنو نفاق
٤٦١	دود دستور او توهّمات
٤٦٣	نشه يي توکي (منشيات)
٤٦٤	له حکومتي ادارو نه فرياد
٤٦٥	صحت او روغتونونه
٤٦٦	خېلې بوټي
٤٦٦	مذهب او عقیده
٤٦٧	زيارتونه
٤٦٨	مذهبي تعليم
٤٦٨	انگرېزي ژبه او جديد تعليم او سائنس
٤٧٠	د مغربي تهذيب اثرات
٤٧١	سياست
٤٧٣	ډلې او سياسي پارټياني
٤٧٣	خانان ملکان
٤٧٤	مليان
٤٧٦	هنر مندان او کسبگر
٤٧٧	مزدور
٤٧٨	دهقان
٤٧٨	اهنگر درزگر
٤٧٨	زميدار
٤٧٩	جولا
٤٧٩	چميّار
٤٧٩	پراچه
٤٨٠	کلال
٤٨٠	خرخه مار
٤٨٠	شاخېل

دکاندار.....	۴۸۱
زرگر.....	۴۸۱
شپونکی.....	۴۸۱
نایي.....	۴۸۲
ډم.....	۴۸۲
ډمه.....	۴۸۲
لوبې.....	۴۸۴
د طالبانو اتن.....	۴۸۶
توقماران.....	۴۸۷
لطيف توقمار.....	۴۸۷
شرب گل توقمار.....	۴۸۷
پښتو ژبه.....	۴۸۷
پښتونولي.....	۴۹۰
پېغور.....	۴۹۲
ټولنيز ژوند ژواک.....	۴۹۳
جرگه او حجره.....	۴۹۳
د خبر ښېگړې کليوال تنظيمونه.....	۴۹۴
گودر.....	۴۹۵
په ټولنه کې د ښځو مقام.....	۴۹۵
د واده رسمونه.....	۴۹۷
سهرې.....	۴۹۸
د غم رسمونه.....	۴۹۹
خراب رسمونه رواجونه.....	۵۰۰
اختر.....	۵۰۰
خوراک.....	۵۰۰
لباس.....	۵۰۱
مزدور کسان تحریک.....	۵۰۲

۵۰۳.....	د سوات پر ادب د افغان جنگ اثرات
۵۰۷.....	د دې باب خلاصه
۵۰۸.....	حوالې

اووم باب

په یویشتمه پېړۍ کې د سوات پښتو ادب او ثقافت

۵۱۹.....	یویشتمه پېړۍ او سوات
۵۲۱.....	پښتو ادب
۵۲۱.....	پښتو افسانه
۵۲۲.....	پښتو ناول
۵۲۲.....	ادبي تذکرې
۵۲۲.....	د تصوّف تذکرې (Hagiographies)
۵۲۲.....	نعتیه مجموعې
۵۲۳.....	د ماشومانو سندرې
۵۲۶.....	د ماشومانو لوبې
۵۲۷.....	صحافتي ادب
۵۲۸.....	ادبي ټولنې
۵۲۸.....	پښتو ژبه
۵۳۰.....	د انگرېزي ژبې او ادب اثرات
۵۳۱.....	د سائنس او ټيکنالوجي اثرات
۵۳۲.....	د نوي دور اثرات او ترقي
۵۳۶.....	پښتونولي
۵۳۸.....	د مېلمستيا اداب
۵۳۹.....	جرگه
۵۳۹.....	د رواج پابنديانې
۵۴۰.....	اشر
۵۴۰.....	د سوات فنکاران
۵۴۱.....	گلزار بېگم

۵۴۱ مېرمن نگار سلطان
۵۴۳ د مغربي دنيا او د ۱۱/۹ اثرات
۵۴۵ افغان جنگ او د سوات پښتو ادب
۵۵۰ د سوات د امن په بربادۍ وير وينا
۵۵۸ د امن غږ
۵۶۰ جنگي وسلې
۵۶۱ سياست
۵۶۵ توهمات
۵۶۵ بد نظر
۵۶۵ کوډې
۵۶۵ تعويذونه
۵۶۷ د اظهار پابندي
۵۶۷ د ښځو ژوند
۵۷۳ د کلي او ښار ژوند
۵۷۳ مېلې
۵۷۴ گودر
۵۷۴ خان
۵۷۵ کسبگر
۵۷۶ ترقي پسند ادب
۵۷۸ واده
۵۷۸ د هلک په پيدائش خوشحالي
۵۷۹ د ماشوم سنت
۵۷۹ مړی او جنازه
۵۷۹ جامه پيزار
۵۸۰ خوراک
۵۸۱ د مهيانو ښکار
۵۸۱ فصلونه

۵۸۳.....	د دې باب خلاصه
۵۸۵.....	حوالې

اتم باب

خلاصه

۶۰۱.....	نتيجه
۶۰۳.....	وړاندیزونه
۶۰۵.....	ماخذونه (کتابیات)
۶۳۷.....	ضمیمې

مننه

په ۲۰۱۷م کال کې ما ته د علامه اقبال اوپن يونيورسټۍ د پاکستاني ژبو له خانگې څخه د ډاکټرېټ ډگري راکړل شوه. زما د ډاکټرېټ د مقالې (تهيسېس) موضوع "د سوات د پښتو ادب تهذيبي او ثقافتي مطالعه : اول نه تر ۲۰۱۲ پورې" وه. زما دا کتاب هم زما د ډاکټرېټ په دغه مقاله مېني دی. په دې مقاله کې له لږ و ډېر بدلون وروسته د اختصار په خاطر ما د کتاب د نوم لپاره د مقالې هغه سرخط هم بدل کړ او کتاب ته مې نوم "د سوات ادب او ثقافت" غوره کړ. دا يو تحقيقي کار و، چې له ما سره پکې ځينو ادارو او افرادو مرسته کړې، نو لازم گڼم چې د هغو ادارو او افرادو مننه وکړم.

زه له هائبر ايجوکېشن کمېشن څخه مننه کوم چې ماته پې زما د تحقيق په سلسله کې د جرمني د برلين هومبولډ پوهنتون ته د تللو لپاره سکالرشپ راکړ. په جرمني کې په هومبولډ يونيورسټۍ کې د خپل استاذ پروفېسر لوټس ژهاک هم مننه کوم، چې هغه ما ته د يو وېزېټېنگ سکالر په حيث د هومبولډ يونيورسټۍ سنټرل ايشين سيمينار ته د راتگ دعوت راکړ او په دغه دوران کې يې زما د مقالې د ځينو حصو ډېره په غور مطالعه او اصلاح وکړه. د هائبر ايجوکېشن کمېشن يو ځل بيا هم مننه کوم چې ما ته يې د پي ايچ ډي په دوران کې د روسيې سېنټ پيټرزبرگ پوهنتون ته په يو بين المللي کانفرنس کې د خپلې مقالې د وړاندې کولو لپاره تړبول گرانټ منظور کړ.

د ښاغلي ډاکټر عبدالله جان عابد ډېر شکر گزار یم، چې د هغوی په نگرانی کې ما دا مقاله سر ته ورسوله. د سوات د جهانزېب کالج د تاريخ خانگې پروفېسر ډاکټر سلطان روم صېب يو جهان مننه کوم چې زما مقاله يې د کره کتنې په غرض ولوستله او د تحقيق په موادو کې يې هم زما ډېره مرسته وکړه. له دې علاوه چې چا له ما سره د څېړنې په دې کار

کې څه نا څه مرسته کړې، د هغوی نومونه په ډېر درناوي او له ډېرې شکرې سره دلته لیکم، لکه: ډاکټر عطش درانی، ډاکټر عبدالواجد تبسم، ضیا بلوچ، ډاکټر حاکم علي برړو، ډاکټر نورالبصر امن، ډاکټر سيد ظفرالله بخشالی، ډاکټر علي خېل درياب، پروفیسر فضل سبحان (مټه کالج)، نورالبصر بصر، حنیف قیس، فضل ربي راهي، ابراهيم شبنم، نذیر احمد بشیري، ډاکټر شاه خالد شاهي او د سوات د جهانزېب کالج لائبریري اسسټنټ شاه وزیر خان خاکی. له شخصي کتابتونونو (لائبریریانو) علاوه چې له کومو کتابتونونو څخه ما استفاده کړې، هغه دا دي: سټېټ لائبریري برلن جرمني، هومبولډ یونیورسټي برلن لائبریري، برټش لائبریري لندن، قائد اعظم یونیورسټي لائبریري اسلام اباد، اراکائیوز لائبریري پېښور، پښتو اکېډمی پېښور یونیورسټی لائبریري، پېښور یونیورسټي ایریا سټډي سنټر لائبریري، علامه اقبال اوپن یونیورسټی لائبریري، گورنمنټ ډگري کالج لاهور لائبریري، گورنمنټ پوسټ گریجوېټ جهانزېب کالج سوات لائبریري، گورنمنټ پوسټ گریجوېټ کالج مټه سوات لائبریري، میونسپل کمیټي مینگوره لائبریري، پبلک لائبریري سوات او داسې نور. د دغو ټولو کتابتونونو له عملې د زړه له تله مننه کوم، په ځانگړې توگه د سوات د جهانزېب کالج د لائبریرین علي اکبر صاحب ډېره مننه کوم، چې زما لپاره یې د کتابتون دروازې هر وخت پرانستې ساتلې دي. د جهانزېب کالج د لائبریري د اسسټنټ خواجه سمیع الله عرف طوطا هم ډېره مننه کوم چې هر وخت یې په روڼ تندي مرسته کړې ده. د TARC (ټرایبل ایریاز ریسرچ سیل) ریکارډ کتلو کې د دغې ادارې یو چارواکي لیاقت علي راسره ډېر تعاون کړی دی. د سوات ریکارډ روم او د خواجه خېلي د تحصیل د ریکارډ عملې هم مرسته کړې، مننه ترې کوم. د لندن په برټش لائبریري کې راسره زما ملگري ډاکټر شاه خالد شاهي او پروفیسر جېمز کېرون مرسته کړې، د هغوی هم مننه کوم او د دې کتاب د ټایټل جوړولو لپاره زه د محمد مجتبی همایون صاحب هم منندوی یم.

له یوې باوري علمي او څېړنیزې ادارې څخه کتاب خپرېدل ډېر لوی اعزاز وي، زه د افغانستان د علومو اکېډمی د رئیس ښاغلي ډاکټر عبدالظاهر شکیب او د دغې اکېډمی د نشراتي کمېشن له ټولو غړو مننه کوم چې زما د کتاب د چاپولو منظوري یې ورکړه. د څېړنوال رفیع الله نیازي هم ډېره مننه کوم چې د کمېشن له منظوري وروسته یې د کتاب د خپرولو اهتمام وکړ.

زه خپل مور او پلار ته لاس په نامه په ډېر احترام سره دعا کوم چې الله دې ورته له
 ښه صحت سره ډېر عمر ورکړي، د هغوی پالنې او روزنې زه د دې جوگه کړم چې زه نن د
 تعلیم یافته خلکو په شمار کې راځم. سره له دې چې زما مور او پلار دواړه بې تعلیمه دي،
 خو زه ورته اعلیٰ تعلیم یافته په دې وایم چې ماته یې د تعلیم موقعه راکړه، زما لوړې زدکړې
 زما د موروپلار یو ارمان و او زه نن ډېر خوشحاله یم چې د هغوی په ژوندانه د هغوی دغه
 ارمان پوره شو، الله دې زما د موروپلار سپوری همېشه زما پر سر لري. زما مشر ورور محمد
 عمر او زما کشر ورور خیال محمد هم زما بوج له ما سره واخسته او ما ته یې د مطالعې لپاره
 زیات وخت راکړ، الله دې یې تل خوشحاله لري. زه د خپلو خویندو او د کورنۍ د لویو ورو
 مننه کوم چې په څه نه څه شکل یې له ما سره مرسته کړې ده.

که زما د کورودانې یاسمین بي مینه او مرسته نه وای، نو زما پوره باور دی چې
 دا کار د کېدلو نه و، ځکه چې زما د علمي ژوند ډېرې سترې د هغې په مینه او مرسته کمې
 شوې دي، هر وخت یې زما د مطالعې لپاره یو پر سکون ماحول جوړ کړی او همدغه پر
 سکون او مینه ناک ماحول زه د دې جوگه کړم چې خپل کار مې سر ته ورساوه، د زړه له تله
 ترې مننه کوم.

ډاکټر محمد علي دیناخېل

پېښور پوهنتون

فروري ۲۰۲۰

alidinakhel@gmail.com

د کتاب خلاصه

(Abstract)

په تاريخي دستاويزاتو کې تر ټولو لومړی د سوات ذکر يوه يوناني تاريخپوه اريان (Arrian) کړی دی. سکندر اعظم په ۳۲۷ ق م کې سوات ته راغلی و. د چيني سيلانيانو له سفرنامو پته لگي چې دلته بده مت بڼه ترقي کړې وه او بيا وروسته هندومت د دې علاقې مذهب و. په يوولسمه پېړۍ (صدۍ) کې د محمود غزنوي لښکر د سوات زاړه اوسېدونکي (گوجر او کوهستاني) د سوات غرونو ته په تېښته مجبوره کړل. د محمود غزنوي د لښکر له حملو سره دلته اسلام راغی او په همدغه وخت کې دلته په ورومبي ځل پښتانه راغلل. په شپاړسمه پېړۍ کې دلته يوسفزي پښتانه راغلل، له زړو سواتيانو څخه ېې سوات قبضه کړ او قبایلي ژوند ېې تېرولو. د يوسفزو له راتگ سره په سوات کې د پښتو ادب په نظر راځي. په ۱۹۱۵م کال کې په سوات کې د يو منظم رياست بنياد کېښودل شو. د دې رياست سرکاري ژبه اول فارسي وه او د ۱۹۳۷م په جون کې پښتو د دې رياست سرکاري او دفتري ژبه وگرځول شوه. د پښتو ادب کتابونه به د رياست په پيسو چاپېدل او خلکو ته به ېې مفت ورکول. دلته به په "جهانزېبي مشاعرو" کې د پښتونخوا شاعرانو برخه اخسته او دا مشاعرې به په کتابي صورت کې چاپېدلې. په ۱۹۶۹م کال کې دا رياست په پاکستان کې ضم کړی شو، په پاکستان کې د رياست سوات له ضم کولو وروسته دلته يوه ايني او انتظامي خلا جوړه شوه چې د هغې او څه نورو عواملو له کبله دلته ډېرې مسئلې او تحريکونه پيدا شول او هر قسمه خلکو ته د اړي گړي موقعه په لاس ورغله. د پښتنو له راتگ وروسته که په دې تناظر کې مونږ وگورو نو د سوات په تاريخ کې مختلف دورونه په نظر راځي، لکه له رياست وړاندې د پښتو دور، د رياست دور، له پاکستان سره له ضم کېدو وروسته دور او بيا د يوويشتمې پېړۍ د اړي گړي دور او نور.

د سوات د تاريخ په دې ټولو دورونو کې په سوات کې پښتو ادب ښه ترقي کړې او د هر دور د ادب له مطالعې څخه د هغه دور د تهذيبي او ثقافتي ځانگړتياوو او د ټولنيزو (سماجي) بدلونونو پته تر ډېره حده لگي. د سوات د تاريخ په دې مختلفو دورونو کې چې کوم ټولنيز(سماجي)، تهذيبي او ثقافتي بدلونونه راغلي، د هغې اندازه هم د سوات له پښتو ادب څخه لگي، چې په دې کتابکې پرې په تفصيل سره بحث شوی دی.